

Фрідман О.А.

здобувачка кафедри економічної теорії
та економічних методів управління,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Fridman Olena

V.N. Karazin Kharkiv National University

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розглянуто питання актуалізації проблеми інституціоналізації економічного середовища в умовах його цифровізації. Особлива увага приділена становленню ефективного інклюзивного інституційного середовища в країнах із неусталеними ринковими відносинами, до яких належить і Україна. Теоретичну основу дослідження становить аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних учених, що вивчали особливості змісту та організації інноваційної діяльності, побудову інноваційної моделі розвитку економіки. Обґрунтована важливість трансформації інституційного середовища в напрямі його сприяння інноваційному розвитку. Розглянуто фактори, що впливають на трансформацію інституційного середовища. Доведено, що створення сприятливого для інновацій інституціонального середовища неможливе без формування базових умов розвитку підприємництва. Елементом нового інституціонального середовища має стати комплекс заходів економічної політики із стимулювання інновацій, формування у суспільстві інноваційної ідеології і культури інноваційного підприємництва. Перехід на інноваційний тип розвитку передбачає створення таких інституціональних умов, за яких саме інновації стають основним джерелом отримання прибутку.

Ключові слова: інституційне середовище, цифрова економіка, інноваційне підприємництво, інноваційна активність, людський капітал.

Постановка проблеми. Інституційне середовище, що склалося в Україні на початку нового тисячоліття, не сприяє переходу економіки на інноваційний шлях розвитку. У ньому домінують екстрактивні інститути, що знижують потенціал підприємств, конкурентності та мотивації. Період ринкової трансформації супроводжувався руйнуванням господарських зв'язків, зниженням економічного потенціалу країни, трансформацією економічних, політичних і соціальних інститутів.

Становлення ринкових відносин, перехід на новітні технології, глобальні та геополітичні зв'язки потребують нового інституціонального облаштування інноваційного розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інновації завжди були у центрі уваги науки. Питанням стратегічного інноваційного розвитку, формування інноваційних стратегій присвячено багато робіт. Дослідженням сутності інклюзивного розвитку присвячені праці закордонних учених: Д. Асемоглу, Д. Робінсона, Д. Норта. У вітчизняній науці зазначеній проблематиці присвячено праці багатьох науковців та практиків. Зокрема, В. Геєць, Н. Гражевська, А. Гриценко, М. Зверяков, С. Ілляшенко, Т. Кваша, Т. Писаренко, П. Рачинська, В. Тарасевич, А. Філіпенко, О. Яременко приділяють багато уваги інституційним питанням інноваційного розвитку. Ця тематика є надзвичайно актуальною сьогодні та потребує постійного аналізу.

Чимало питань і досі залишаються невирішеними, і це спонукає до продовження досліджень.

Формулювання цілей статті. Визначення загального уявлення про інституційне середовище інноваційного розвитку в умовах цифровізації економіки.

Виклад основного матеріалу. До основних характеристик інституційного середовища України можна віднести насамперед невизначеність і нестабільність. Причиною цього стала некоректна стратегія переходу економіки від командно-адміністративної до ринкової, що спричинило важливі зміни в інституціональній структурі господарства країни. Досвід трансформації економік країн пострадянського простору показує, що інституціональний аспект трансформації відіграє визначну роль, навіть порівняно з економічною політикою.

Інститути підприємництва та інші складники інноваційної інфраструктури формують обмежувальні рамки, стабільне середовище для розвитку економіки інноваційного типу [9, с. 6]. Підприємство сфери інновацій – це економічний інститут, для якого характерними є відповідні соціальні, правові, морально-етичні норми, відносно стійка сукупність ринково-орієнтованих стереотипів поведінки інноваторів, що підкріплюється відповідними очікуваннями та системою санкцій [9, с. 375]. Визначне місце у структурі такого підприємства займає система норм, що відображає: відносини

власності між суб'єктами господарювання, головний тип виробництва інноваційних товарів, типові форми і способи обміну, морально-етичні стандарти, норми поведінки у сфері інноваційної діяльності.

Ми згодні з українським науковцем Є. Болотіною, яка відзначає, що суб'єктами інституціоналізації ринкової інфраструктури можуть бути держава, підприємницька структура, домогосподарство (індивід). На її думку, імпліцитний суб'єкт – це індивід, від особи якого відбувається інституціоналізація, тобто експліцитно невиражений. Останній наділений повноваженнями і волею для інституціонування намірів імпліцитних суб'єктів. Реальний та імпліцитний суб'єкти можуть не збігатися, а це призводить до того, що від особи імпліцитного суб'єкта приймаються рішення, які суперечать інтересам останнього. Головною причиною названих суперечностей є значне відставання інституціональних змін від потреб реформування економіки [4, с. 7].

В умовах ускладнення процесів та відносин на всіх організаційних рівнях соціальної взаємодії синергетичний ефект можливий тільки на основі розвитку інституційного середовища країни та підвищення його дієвості в напрямі забезпечення оптимального інтегрування інтересів суб'єктів господарювання на спрямування їхніх ресурсів на забезпечення конкурентноздатності національної економіки. Саме за таких умов, умов врахування інтересів кожного в господарській діяльності, по-перше, розкривається потенціал кожного, по-друге, створюється ефект синергії, по-третє, знижується напруга суперечності між суб'єктами, у тому числі й експліцитно невиражених.

За Д. Нортон та А. Девісом, інституційне середовище – це сукупність основоположних економічних, соціальних та юридичних правил, які створюють базис для виробництва, розподілу та споживання обмежених благ вищого та нижчого порядків [8, с. 78]. Інституційне середовище формує насамперед сукупність стій-

ких економічних та соціальних зв'язків між людьми, норми та правила, за якими діють економічні агенти, реалізується конкретний спосіб господарювання. Схематично інституційне середовище можна навести таким чином (див. рис. 1).

Характеристичі інституційних режимів – інклюзивного та екстраактивного – сьогодні приділяється багато уваги. Починаючи з робіт Д. Асемоглу та Дж. Робінсон [1; 2] учені різних країн світу, включаючи й українських, шукають рецепти створення ефективних інклюзивних економічних інститутів [3; 5; 6].

Не вдаючись у детальний аналіз змісту цих інституційних режимів, відзначимо, що в умовах домінування інклюзивних інститутів економіка здатна на інноваційний розвиток, перехід на новітні цифрові технології. Інклюзивне інституційне середовище – це середовище, у якому є справедливий доступ до ресурсів, розкривається потенціал кожного суб'єкта господарювання, є режим включення всіх членів суспільства у відтворювальний процес.

Як показано на рис. 1, трансформація інституційного середовища залежить від різних факторів. Вплив природно-географічних факторів на інституційне середовище стабільний (за винятком глобальних природних катаклізмів – зміни клімату, пандемії тощо). Природно-географічні та соціально-культурні фактори формують менталітет, поведінкові стереотипи і завдяки еволюції неформальних інститутів впливають на формальні інститути. Найбільш рухливим у цей час є політичне й економічне середовище. Саме воно і впливає на нормотворчість у реальному часі.

Нагадаємо, що інститути – це розроблені людьми формальні (закони, конституції) і неформальні (договори і добровільні кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, що структурують соціальну взаємодію. За Д. Нортон, лауреатом Нобелівської премії, інститути визначають «правила гри» в суспільстві [8, с. 37].

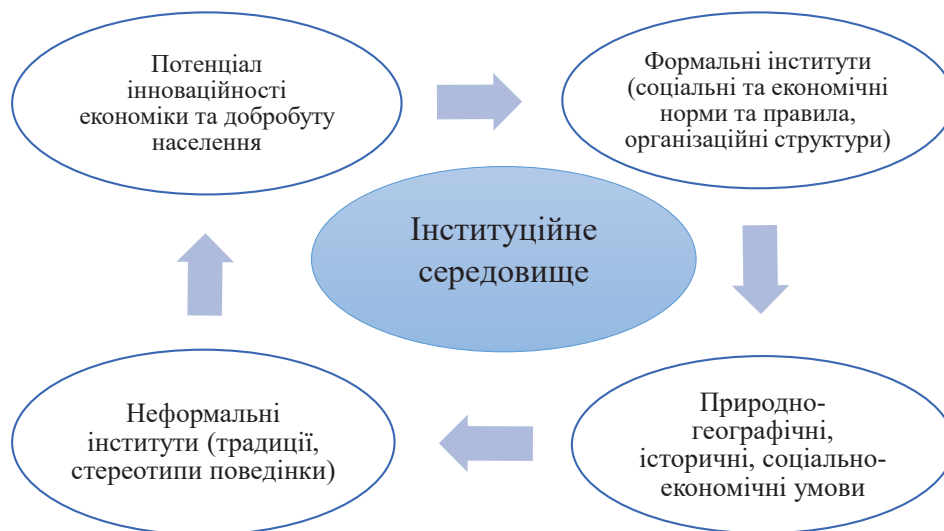

Рис. 1. Вплив інститутів на потенціал інноваційного розвитку економіки

В інституційному середовищі поступово змінюються всі фактори, але рушійними та такими, що змінюються в короткостроковому періоді, стають формальні інститути. Вони створюються свідомими діями соціальних груп і визначаються державою як нормативно-правові акти та легітимні організації.

У структурі інституціональної матриці головним елементом виступає держава. Саме держава створює та впроваджує політику у сфері регулювання діяльності суб'єктів.

При цьому інституціональну підтримку інноваційного підприємництва можна визначити як стимулювання державою та іншими суб'єктами створення найбільш ефективних формальних і неформальних інститутів, які сприяють розвитку такого підприємництва за допомогою мінімізації транзакційних витрат [10, с. 88].

Сучасний період соціально-економічного розвитку потребує особливих умов для відтворення, накопичення та використання людського капіталу. Україна ще має значний науковий потенціал, але в країні дуже слабкий механізм впровадження інновацій та використання людського потенціалу. Тому існує та розширюється тенденція міграції фахівців, талановитої молоді в більш економічно розвинені країни. У таких умовах недостатньо вкладати кошти у розвиток людських ресурсів (освіту та науку), що сприятиме формуванню креативного потенціалу, необхідно також створювати сприятливі умови для його використання в національній економіці. Практично йдеться про інституційне середовище розповсюдження інновацій. Оцінку якості такого середовища можна визначати за глобальним індексом конкурентоспроможності талантів [13]. Згідно з Рейтингом, за цим індексом Україна в 2019 році займала 37 місце. Світовими лідерами індексу конкурентоспроможності талантів є США, Німеччина, Швейцарія [13]. На нашу думку, саме цей показник у подальшому буде визначати, чи вдасться Україні ефективно включитися в нову технологічну революцію, створити цифрову економіку.

Цифрова економіка не тільки породжує значні потенційні можливості, а й несе серйозні ризики. Перетворення економіки на цифрову супроводжується процесом інституціоналізації нового створюваного інформаційно-комунікаційного середовища. Нові норми й правила повинні створювати умови для залучення потенціалу цифрових технологій для нарощування потенціалу конкурентних переваг національної економіки, для підвищення добробуту населення. Одночасно система обмежень спрямована на зниження монопольної концентрації нових технологій державою та корпораціями, що є негативним для конкуренції фактором. Нові норми й правила мають стати ефективними за умови інклюзивного характеру, що дасть змогу включити в економічне відтворення всіх суб'єктів господарської діяльності: малих та великих, індивідуальних та колективних, венчурний бізнес тощо. Цифровий перехід – виклик для національн економіки. Він має здійснюватися поступово шляхом формування нових

бізнес-моделей та використання старих, якщо вони носять інноваційний характер.

Для більш ефективного використання наукового потенціалу країни та його практичної реалізації важливу роль відіграють венчурні підприємства. Венчурні підприємства – це особливий вид малих підприємств, що займаються інноваційною діяльністю в Україні. Ці підприємства відрізняються невеликою чисельністю працівників, високим науковим потенціалом, гнучкістю до мінливого інституціонального середовища та цілеспрямованою активністю. Насамперед венчурні підприємства розвиваються у сферах наукових досліджень та розробок, створення і впровадження інновацій, пов'язаних із підвищеним ризиком [7, с. 167].

Венчурні підприємства прийнято класифікувати за основним критерієм – джерелом фінансування. Розглянемо найбільш поширені форми венчурного підприємництва:

- незалежний (чистий) венчур (створюється у формі акціонерного товариства);
- зовнішній венчур (великі корпорації створюють впроваджувальні фірми);
- внутрішній венчур (на підприємствах створюються внутрішні венчурні відділи, такі як науково-дослідні бюро, дослідно-конструкторські бюро, науково-промислові відділи).

Зазвичай венчурні підприємства займаються створенням чи пошуком ідей та розробляють техніко-економічне обґрунтування проекту. Інколи венчурні підприємства займаються виготовленням дослідних зразків. Для виробництва у венчурних підприємств зазвичай не вистачає технічних потужностей і фінансових ресурсів. У більш розвинених країнах венчурне підприємство має вагомий підтримку з боку уряду та великих компаній та корпорацій. Також варто відзначити, що українські венчурні підприємства використовують матеріально-технічну базу, що залишилася їм у спадок із радянських часів, і тому їм досить важко конкурувати із іноземними підприємствами, що просувають на ринок сучасні інноваційні проекти [7, с. 170].

Інноваційна діяльність завжди пов'язана з ризиками. Інноваційні підприємства повинні постійно ризикувати, створювати нові продукти, розробляти нові технології. Інноваційні ризики потрібно розглядати з різних сторін. По-перше, ризики стають основним чинником, що перешкоджає провадженню інноваційної діяльності, вони лякають підприємця-новатора можливістю отримати негативний результат. По-друге, ризики виступають заохоченням до нових звершень, завдяки їм інноваційне підприємство може отримати суттєві переваги на конкурентному ринку.

Для сприяння укріплення та розвитку економіки потрібно створювати сприятливі умови для розвитку інноваційного підприємництва. Насамперед це благополуччя кожного члена суспільства та збагачення нації загалом.

Розвиток інституціонального середовища підприємницьких структур збільшить кількість інноваційного підприємств та частку зайнятих у них науковців-нова-

Рейтинг країн світу за рівнем інноваційної діяльності

Місце в рейтингу	Країна	Місце в рейтингу	Країна	Місце в рейтингу	Країна
1	Швейцарія	11	Південна Корея	28	Чехія
2	Швеція	12	Ірландія	33	Угорщина
3	США	13	Гонг-Конг	36	ОАЕ
4	Нідерланди	14	Китай	37	Словаччина
5	Англія	15	Японія	39	Польща
6	Фінляндія	16	Франція	46	Росія
7	Данія	17	Канада	47	Україна
8	Сінгапур	18	Люксембург	58	Молдова
9	Німеччина	19	Норвегія	65	Катар
10	Ізраїль	20	Ісландія	72	Білорусь

Джерело: розроблено автором на основі [12].

торів та створить умови для формування більш креативного, інноваційно-орієнтованого середнього класу.

В Україні рівень впровадження інновацій все ще досить низький, за рівнем технологічності українська промисловість на третину позаду від показників країн ЄС. Інноваційна галузь не стала більш привабливою для вітчизняних та іноземних інвесторів. Це підтверджується й місцем України в рейтингу країн світу за рівнем інноваційної діяльності (див. табл. 1).

За висновком експертів Агенції з інкубації та реалізації інноваційних проєктів у сфері оборонних технологій, до основних проблем, що стримують розвиток інноваційних процесів в Україні, слід віднести:

- відсутність дієвих економічних та інституціональних важелів впливу на інноваційний процес;
- недосконалість законодавчої бази щодо питань захисту прав інтелектуальної власності;
- відсутність системності у здійснюваних державою заходах щодо реалізації інноваційного потенціалу національної економіки;
- відсутність дієвої ринкової інфраструктури, що забезпечує комерціалізацію наукового продукту та інноваційний процес загалом;
- нескоординованість дій суб'єктів інноваційної діяльності [11].

Однією з причин гальмування інноваційної діяльності в Україні є низький рівень фінансування науки. Для України вкрай важливо вирішити питання щодо

збільшення інвестиційних ресурсів для достатнього фінансування науково-дослідницьких освітніх програм. Українські інновації поки що існують здебільшого у проєктах на майбутнє або «іммігрують» разом із винахідниками за кордон.

Висновки. За умов посилення глобальної конкурентоспроможності національних економік особливої актуальності набувають питання конкурентних переваг. На початку XXI століття вони надійно закріплені за інституційними чинниками, що базуються на високій якості людських ресурсів.

Багато процесів, пов'язаних із переходом до інноваційної моделі розвитку, мають в основному спонтанний, непередбачуваний і малокерований характер.

Розвиток інноваційної діяльності – один з основних шляхів виходу економіки України з кризової ситуації й отримання високого рівня прибутку підприємствами. Суттєвим зовнішнім фактором є відсутність сталої державної політики і підтримки сфери інвестиційно-інноваційної сфери. Для інвестування в Україну необхідно слідувати усім світовим цифровим трендам, що й має відбутися завдяки переходу до цифрової економіки.

Інституційне середовище сприяє не тільки зростанню людського потенціалу, але й ефективному конвертуванню його в людський капітал. Саме такий процес відбувається на шляху до інноваційної моделі національної економіки з переважанням високотехнологічних виробництв.

Список літератури:

1. Асемоглу Д., Робинсон Дж. Почему одни страны богатые, а другие бедные Москва : АСТ, 2015. 693 с.
2. Асемоглу Д., Робинсон Дж. Экономические истоки диктатуры и демократии Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2015. 512 с.
3. Базилук А.В., Жулин О.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку // Економіка та управління на транспорті. 2015. Вип. 1. С. 19–29.
4. Болотіна Є.В. Домогосподарство в системі інститутів ринкової інфраструктури України // Торгівля і ринок України. Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. Вип. 32, Т. 1. С. 26–33.
5. Геєць В.М. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання // Економіка України. 2015. № 1. С. 4–25.
6. Зверяков М.И. Теоретическая парадигма устойчивого развития и украинские реалии // Экономика Украины. 2018. № 10. С. 10–31.
7. Краус Н.М. Інвестування венчурних малих підприємств як об'єктивна потреба інноваційної економіки // Актуальні проблеми економіки. 2014. № 3 (153). С. 166–174.

8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. / пер. с англ. А. Н. Нестеренко предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. Москва: Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.
9. Осипов Г.В. Социология. Основы общей теории : учеб. для вузов / отв. ред. акад. РАН Г. В. Осипов, Л. Н. Москвичев. Москва : Норма, 2003. 912 с.
10. Остапенко Н.В. Сутність і структура інституціонально-економічного механізму підтримки малого бізнесу // Актуальні проблеми економіки. 2012. № 7. С. 86–93.
11. Стратегія розвитку інновацій в Україні (Вступ). URL: <https://www.slideshare.net/ukrinnovate/ss80531956> (Дата звернення 05.04.2020).
12. Global Innovation Index 2019. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf (Дата звернення 03.04.2020).
13. The Global Talent Competitiveness Index 2019. URL: <https://www.insead.edu/sites/default/files/assets/dept/globalindices/docs/GTCI-2019-Report.pdf> (Дата звернення 03.04.2020).

References:

1. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2015) *Pochemu odni strany bogatyje, a drugiye bedniye. Proiskhozhdeniye vlasti, protsvetaniya i nishety* [Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity, and Poverty]. Moscow: AST.
2. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2015) *Ekonomicheskiye istoki diktatury i demokratii* [Economic origins of dictatorship and democracy]. Moscow: ID Vyshey Shkoly Ekonomiki.
3. Bazyliuk, A.V., & Zhulyn, O.V. (2015). Inkljuzyvne zrostantnja jak osnova socialjno-ekonomichnogho rozvytku [Inclusive growth as the basis of socio-economic development]. *Economics and Transport Management*, no. 1, pp. 19-29.
4. Bolotina, Ye.V. (2010) Domogospodarstvo v systemi instytutiv rynkovoji infrastruktury Ukrajinny [Households in the system of market infrastructure institutes of Ukraine]. *Trade and Market of Ukraine*, no. 32, pp. 26-33.
5. Heyets, V.M. (2015) Bar'ery na shlyakhu rozvytku promyslovosti na innovatsiinii osnovi ta mozhlyvosti ikh podolannya [Barriers on a way of development of the industry on the innovative basis and possibilities to overcome them]. *Economy of Ukraine*, no. 1, pp. 4–25.
6. Zverjakov, M.Y. (2018) Teoretycheskaja paradyghma ustojchyvogho razvytyja y ukrajnskye realy [The theoretical paradigm of sustainable development and Ukrainian realities]. *Economy of Ukraine*, no. 10, pp. 10-31.
7. Kraus, N.M. (2014) Investuvannja venchurnykh malykh pidpryemstv jak ob'jektyvna potreba innovacijnoji ekonomiky [Investing venture small enterprises as an objective need for an innovative economy]. *Actual problems of the economy*, no. 3(153), pp. 166-174.
8. Nort D. (1997) *Instituty, institutsionalnyye izmeneniya i funkcionirovaniye ekonomiki* [Institutions, institutional change and economic performance]. Moscow: Fond ekonomicheskoy knigi «Nachala». (in Russian).
9. Osipov, G.V. (2003). *Sotsiologiya. Osnovy obshchey teorii* [Bases of the general theory]. Moscow: NORMA. (in Russian).
10. Ostapenko N.V. (2012) Sutnist i struktura instytutsionalno-ekonomichnogho mekhanizmu pidtrymky maloho pidpryemnytstva [The Essence and Structure of Institutional and Economic Mechanism of Supporting Small Businesses] *Actual problems of the economy*, Vol. 7, pp. 86-93.
11. Strateghija rozvytku innovacij v Ukrajinny (Vstup) [Innovation Development Strategy in Ukraine (Introduction)] URL: <https://www.slideshare.net/ukrinnovate/ss80531956> (Accessed 05.04.2020).
12. Global Innovation Index 2019. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf (Accessed 03.04.2020).
13. The Global Talent Competitiveness Index 2019. URL: <https://www.insead.edu/sites/default/files/assets/dept/globalindices/docs/GTCI-2019-Report.pdf> (Accessed 03.04.2020).

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье рассмотрены вопросы актуализации проблемы институционализации экономической среды в условиях ее цифровизации. Особое внимание уделено становлению эффективной инклюзивной институциональной среды в странах с неустойчивыми рыночными отношениями, к которым относится и Украина. Теоретическую основу исследования составляет анализ научных трудов зарубежных и отечественных ученых, изучавших особенности содержания и организации инновационной деятельности, построение инновационной модели развития экономики. Обоснована важность трансформации институциональной среды в направлении ее содействия инновационному развитию. Рассмотрены факторы, влияющие на трансформацию институциональной среды. Доказано, что создание благоприятной для инноваций институциональной среды невозможно без формирования базовых условий развития предпринимательства. Элементом новой институциональной среды должен стать комплекс мер экономической политики по стимулированию инноваций, формированию в обществе инновационной идеологии и культуры инновационного предпринимательства. Переход на инновационный тип развития предполагает создание таких институциональных условий, при которых именно инновации становятся основным источником получения прибыли.

Ключевые слова: институциональная среда, цифровая экономика, инновационное предпринимательство, инновационная активность, человеческий капитал.

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

The article considers the issue of actualization of the problem of institutionalization of the economic environment in the conditions of its digitalization. Particular attention is paid to the formation of an effective inclusive institutional environment in countries with unstable market relations, among which is Ukraine. Uncertainty and the state of small open economy force to look for interactions of this type and level, in which there is a synergistic effect due to the special development of the institutional environment of the country and increase its effectiveness to provide optimal integration of economic interests for ensuring the competitiveness of the national economy. The theoretical basis of the study is the analysis of scientific works of foreign and domestic scientists who have studied the features of the content and organization of innovation, the construction of an innovative model of economic development. The importance of the transformation of the institutional environment in the direction of its promotion of innovative development is justified. The factors influencing the transformation of the institutional environment are considered, with the special attention paid to the factor of human capital. It is proved that the creation of a favorable institutional environment for innovation is impossible without the formation of basic conditions for business development, in which the state plays a special role, acts as both an internal and external entity. In addition, it is necessary to take into account the decisive place of risks in business because, on the one hand, they hinder innovation, on the other hand, they encourage new achievements, due to which an innovative enterprise can gain significant advantages in a competitive market. An element of the new institutional environment should be a set of economic policy measures to stimulate innovation, the formation of innovative ideology and culture of innovative entrepreneurship in society. The transition to an innovative type of development involves the creation of such institutional conditions under which innovation becomes the main source of income.

Key words: *institutional environment, digital economy, innovative entrepreneurship, innovative activity, human capital.*